

Історія і національна безпека

Павло ГАЙ-НИЖНИК: Досвід нашої державності початку ХХ століття вказує українцям на просту істину — не варто нікого звинувачувати у втраті державності, окрім себе.

Опубліковано: Історія і національна безпека. Павло Гай-Нижник: «Досвід нашої державності початку ХХ століття вказує українцям на просту істину – не варто нікого звинувачувати у втраті державності, окрім себе» (інтерв'ю взяв О.Купрієнко) // День. – 2011. – №174. – четвер. – 29 вересня. – С.4

Олександр КУПРІЄНКО

Про ставлення російських істориків до української історії, історичний русоцентризм, заперечення поняття «українська революція» росіянами, кальку процес десталінізації, уроки кризи європейського мультикультуралізму та інше говоримо в інтерв'ю з доктором історичних наук, старшим науковим співробітником

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса Павлом Гай-Нижником.

— Нещодавно газета «День» видала нову книжку — «Сила м'якого знака», мета якої — висвітлення правдивої історії часів Київської Русі, яку вирішили «монополізувати» росіяни. Ви спілкуєтеся зі своїми російськими колегами. Цікаво, яке у них ставлення до української історії?

— 2009 року мене з іще двома українськими колегами було запрошено на засідання Вченої ради Російської академії наук під назвою «Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики Росії». Вчені обговорювали питання «Полтавської перемоги і зовнішньої політики Росії у першій чверті XVIII століття». Тоді ж провели круглий стіл, тематику якого визначили так: «Народи України, Білорусі, Молдови і Росії під час шведської інтервенції». Спочатку ставили собі за мету — досягти порозуміння в історичних питаннях між цими народами, і я погодився зробити доповідь щодо того, чи був **Іван Мазепа** зрадником, тобто, як оцінити його крок щодо переходу на бік шведського короля у його війні з Московією: як особисту інтригу гетьмана, чи як вимушений крок задля порятунку Батьківщини? В результаті мій виступ викликав величезну кількість суперечок. Мене почали буквально перекикувати словами: «Ви нам сюди ще Бандеру привезіть». Люди

навіть не хотіли слухати думки з приводу того, що ж сталося у 1708—1709 роках з погляду інтересів українського народу, для них «зрада» Мазепи є найочевиднішим й незаперечним фактом. Мене вразило те, що у перерві деякі історики підходили до мене й починали виправдовуватися, мовляв: «Ви ж розумієте, яка політична ситуація склалася між Росією і Україною. Ми не можемо визнати, що Іван Мазепа не зрадник». Лише одиниці з російських дослідників тієї доби погоджувалися (зокрема академік **Є. Челишев**), що 1709 року не було «підступного кроку» з боку козацтва, а І. Мазепа **мав право вибору**, і з українського погляду цілком може вважатися за великого гетьмана. Тавро ж «зрадника», поставлене на його особу московитами, й так звана «анафема» царської церкви, є відвертим намаганням держави-гнобителя, держави-завойовника (Московії) затаврувати й упередити усілякі спроби пригнобленого народу, народу підкореного (українців і не тільки) визволитися з-під імперського ярма, на прагнення самим вирішувати власну долю, прокльоном навіть думки про відхід від москвоцентризму.

— Тобто політика має визначальну роль серед істориків Російської Федерації. Отже, там і досі відбувається постійне насадження міфів?

— У Росії відбувається історичний русоцентризм, який справді виявляється політично обумовленим. Це, зокрема, проявляється й у дослідженнях історії Київської Русі. Фактично, політика під гаслом «Усі, хто не з нами, ті — проти нас» працює й досі. Є, звичайно, поодинокі приклади істориків, які намагаються працювати автономно (варто згадати відому дослідницю періоду козащини Тетяну Таїрову-Яковлеву), але загалом ситуація обумовлена впливом оновленої російсько-радянсько-імперської історіографії. Тобто риторика нова, але постулати «архаїчні».

Росія не позбулася негативного минулого, вірніше — вона взагалі намагається не бачити в своїй історії негативних сторінок, надто — у завойовницькій політиці тощо. Населення живе у стані визначеності наперед не лише у політичному майбутньому, а й у питаннях трактування історії. Наприклад, у період ельцинської перебудови воно отримало свіжий ковток історичної правди, і відбулася певна переоцінка діяльності комуністичної партії, історії СРСР, а інші періоди становлення держави, її форми і характеру, відійшли у тінь. Щодо українських питань — діяльності українських повстанців під час радянсько-німецької війни, національної революції, Гетьманської держави, Київської Русі — складається враження, що російські історики, за деяким винятком, перш за все, керуються у своїх дослідженнях не прагненням дійти до встановлення історичної дійсності, а подають бачення подій минулого з огляду на політичну доцільність, під соусом великодержавної аксіоми.

— А як сучасні російські історики подають бачення подій періоду української революції?

— Річ у тім, що ними заперечується поняття «українська революція» як таке, і це явище вважається штучним. Серед них панує уявлення про те, що в Україні на той час відбувалася виключно російська революція, під час якої група націоналістів і сепаратистів алогічно й тимчасово захопила владу. Взагалі ж, у сучасній російській історіографії (як і в пропаганді) нині відбувається певний симбіоз — поєднання ідеалізації царату й більшовицької наддержави. Загальна ж мета цього процесу — створення «Великої Росії», на шляху до якої вони не гребують й абсолютно міфічними тезами про український повстанський рух, надуманими й брехливими твердженнями про службу усіх відомих історичних осіб націонал-соціалізму (до речі, слід сказати, що у нас часто

плутають поняття фашизму і націонал-соціалізму, називаючи гітлерівські війська саме фашистами, що, власне, не відповідає істині, адже фашизм сповідувався італійським дуче — Б. Муссоліні). При цьому росіяни намагаються відверто приховати чи замовчати історичну правду про своїх співвітчизників, які чинили злочинні й каральні дії не тільки проти «ворогів», а й проти свого ж народу. Про тисячі російських колаборантів під час Другої світової війни. Наприклад, відомо, що й «красновці», й «власівці» служили А. Гітлерові, про злочинні та каральні дії російських Ваффен-СС підрозділів, зокрема у Білорусі й в самій Росії (частково в Україні). Ситуація майже повністю відповідає відомій фразі, коли вказують на скалку у чужому оці, а натомість колоди у своєму бачити відмовляються.

ФОТО РУСЛАНА КАНЮКИ / «День»

З ІСТОРІЄЮ НА «ТИ»

— Яку, на вашу думку, можна мати науку з історії створення і занепаду Директорії на початку ХХ століття?

— Досвід нашої державності початку ХХ століття (і ЗУНР, і УНР, і Гетьманату) вказує українцям на просту істину — не варто нікого звинувачувати у втраті державності, окрім самих себе. У цьому контексті вважаю, що не треба надто наголошувати на діях тих чи інших окупантів або ж агресорів, які мали місце в нашій історії і зіграли свою зловісну роль, передусім варто ретельно проаналізувати власні прорахунки у побудові держави, у її здатності протистояти викликам історії, військовим, економічним, духовним і соціальним викликам, зокрема іноземного походження. Історія має властивість не лише повторюватися, але й вказувати на

фатальні помилки. Коли державотворча романтика змінюється усвідомленням того, що твоєю державою вже незбагненно довго керують не ті люди, в яких одні й ті ж обличчя, і що складається враження, що ти й вони живуть в одній, але водночас, на диво, у різних державах. Що у ХХІ столітті чомусь є великокиївські й удільні князі, коли життя людини не варте й гроша, а нові феодалі лише себе ототожнюють із державою. Тому в часи небезпеки така держава, що не має ані дієздатної армії, ані національної політичної еліти, ані об'єднаного національною ідеєю народу, ані свого національного політичного проводу, ризикує тим, що її народ оголосить щодо неї свій власний нейтралітет. Сьогодні в нас держава оголосила нейтралітет щодо свого народу, армія не боєздатна, влада не національна, яка до того ж відгородилася від чужого їй народу величезними загонами міліції та палацовими парканами. За наявності наукової та творчої еліт в Україні так і не було сформовано національної політичної еліти, яку банально підмінила політична верхівка. Таким чином, я бачу принаймні два шляхи розв'язання української державотворчої кризи: або змінити цю верхівку (зазвичай коли перша спроба мирно розв'язати питання не вдається, протестні настрої населення зростають у геометричній прогресії), або дозволити можновладцям й надалі здавати національні інтереси держави й перетворити існування цієї, вже неукраїнської, України на фікцію.

— Створено парадоксальну ситуацію: з одного боку, чимала частина російських істориків і політиків заперечують існування Української держави (на закритій зустрічі ради Росія — НАТО 7 квітня 2008 року Володимир Путін, звертаючись до Джорджа Буша-молодшого, сказав: «Ти ж розумієш, Джордже, що Україна — це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій — це Східна Європа, а частина — подарована нами!»), але водночас ці люди докладають великих зусиль, щоб укорінити у свідомості українців і росіян, що ми є братніми народами.

— Зрозуміло, що й сьогодні, і в майбутньому все буде залежати від того, наскільки міцною буде Українська держава і незламною українська думка. Я вважаю, що термін «братні народи» — це калька, односторонньо привласнена й хибно трактована Росією. Скажімо, з поляками ми так само є братніми народами, причому ще з часів Русі; білі хорвати вийшли з Карпатських гір й осіли на Балканах; власне, українці є братами й сестрами всім слов'янським народам, й узурпація братерської тематики Москвою, сама назва якої та територія не є слов'янськими, є доволі дивною; з литовцями ми хоч і не кровні браття, але наші землі довго були у складі спільної держави, в якій державною була староукраїнська мова. Тому у так званому питанні братерства треба вбачати централізовані потуги російських ідеологічних і політичних кіл, які, на жаль, мають великий вплив на суспільство, зокрема й на наше. Через масовану ідеологічну обробку населення доходить до того, що навіть пересічний громадянин РФ переконаний у тому, що Україна без Росії не виживе, хоча в приватному житті відвертої ворожості росіян до українців я не вбачав.

Зрозуміло, що подібні стереотипи — «Україна — це вигаданий проект», «Україна — це штучна держава» — є наслідком політичного маніпулювання суспільною свідомістю. Причому очевидно, що це роблять не якісь дрібні політичні авантюристи, які заробляють гроші на скандалах, а владні кола РФ. З іншого боку, не варто забувати й про «беззубу» політику української влади в цих питаннях. Адже на відверто образливі для українців заяви Володимира Путіна наші державні мужі поки що жодного разу адекватно не зреагували. А якщо залишати такі речі без адекватної відповіді, то вони поширюватимуться й надалі, триватиме ескалація антиукраїнських настроїв. Можна не реагувати на заяву приватної особи, яка не посідає офіційної посади в російському парламенті чи уряді, але коли це лунає на офіційному рівні — а треба зважати на досить жорсткий тон В. Путіна чи інших російських політиків, — реакція мусить бути, зокрема й на рівні наукових кіл. Держава має залучати науковців, які можуть дати обґрунтоване, адекватне пояснення суперечливих історичних питань, а не повторювати вигадки сусідів. Також не треба забувати, що незабаром в Росії відбудуться президентські вибори, які тільки посилюють культурний, політичний і економічний тиск на Україну. Справді, можна констатувати, що політика Росії щодо нас є незмінною, цілеспрямованою і виваженою, але лише з погляду її імперських амбіцій.

— Незважаючи на невиправдані надії щодо президентства Віктора Ющенка, за час його правління термін «десталінізація» дістав не тільки досить широке теоретичне обґрунтування, а й практичний ужиток. У Росії президент Дмитро Медведєв теж говорив про проведення десталінізації, але все це поки залишається словами. Наскільки актуальною є політика десталінізації для нинішнього керівництва Української держави?

— «Десталінізація» в Україні почала відбуватися ще за часів «перебудови» в СРСР. Проте щодо суспільства і політичної структури України я вживав би термін

«десовєтїзація». У цьому сенсі варто зауважити, що загальна побудова держави залишилася без змін, фактично вона все ще є «совєтською». Держава розвивається у ХХІ столїтті за нових посткапіталїстичних умов, при цьому виборчий процес зовні хоч і змінюється і нагадує неodemократичні течїї, водночас вертикаль і горизонталь влади залишаються радянськими. А в цьому панцирі Україну розвивати неможливо. Крім того, в Україні не відбулася зміна еліт, не сталося таке явище, як люстрація, таким чином, у політикумі залишилося «радянське» керівництво. З єдиною різницею — червоні директори стали жовто-блакитними капіталїстами з великим відсотком кримінальних елементів, які зрозуміли, що тотальна влада є впливовішою, ніж гроші, із шаленою бюрократією, корумпованим чиновництвом на всіх рівнях. Полїтична верхівка перебуває у досить зручному для себе становищі — важелі і структура влади залишилися тими, до яких вона звикла ще з радянських часів, а способи особистого збагачення — нові. У країні панує політика свавілля, економічного визискування, суцільної брехні, примїтивїзації владної риторики та зухвалого насміхання з власного народу.

У свою чергу, Європарламент і США зараз більше переймаються своїми власними проблемами, у них фактично немає часу відстежувати і впливати на ситуацію в нашій державі. Складається небезпідставне враження, що Україну поза очі вже поділено на сфери впливу між основними політичними гравцями сьогodenня — Росією, США, Німеччиною та Францією. Показово, що экс-канцлер Німеччини Герхард Шредер працює на квазідержавну російську структуру, а три друзі — Саркозі, Меркель та Путін — домовилися дружити проти України. Тому безоглядно сподїватися, що Захід усїяко допомагатиме Україні в подоланні різних труднощів, — це досить необачно. У той же час жодному із президентів незалежної України чомусь не хотїлося провадити будь-які реальні реформи у власній державі. Спївпраця ж із Європою для наших чиновників означає ніщо інше, як просування свого бізнесу на Захід, але членство в Євроспїлці — це зовсім інша розмова. Це звітування щодо посадових прибутків, звітування про видатки, це підтримання справжньої демократїї, а не її імітація тощо. Тому цілком логїчно, що українській владній верхівці Європа потрібна як ринок і банк водночас, але аж ніяк не як спільне політичне утворення із Україною. 20 років поспіль влада примїтивно вичавлює із країни власний добробут, нахабно спекулюючи терміном «молода країна», й вишукано бреше світовому спївтовариству і безталанно — власному народові. Нігілізм владного мислення та відверта байдужість до долі народу набувають загрозливих рис щодо здобуття фіктивного існування України як державного організму.

— Як ви гадаєте, чи вповні Європа розбирається у складних українських політичних процесах?

— Справді, складається враження, що європейські політики не розуміють структури й «підклимовості» української влади. Вони мають візію того, що задекларовано, але розуміння її внутрішньої суті там не мають. І це перша річ, яку усвідомлюють західні бізнесмени, що намагаються вкласти інвестиції в Україну, але потім змушені звідси тікати. Також можна говорити і про те, що Європа не надто хоче перейматися процесами в Україні. Як я вже казав, Захід зайнятий своїми власними проблемами: економічна, релїгійна і міжетнічна кризи можуть кардинально змінити обличчя Європи вже наступного десятиріччя. Позиція ж геополїтичної невизначеності України дуже вигідна як для Європи, так і для Росїї: у такому стані найлегше манїпулювати не тільки людиною, а й державною політикою. Те, що наша держава стоїть перед загрозою прихованого тоталїтаризму, на думку Європи, є лише нашою внутрішньою проблемою. Мені здається, що західні політики тішаються думкою про те, що українське суспільство за 20 років стало

досить самодостатнім і політично свідомим, щоб не скотитися у прірву диктатури. Проте всі ми розуміємо, що на наше суспільство (і кожна окремо вилучена з нього людина) є інші важелі впливу. Це й нагромадження психологічного тиску, який часто є страшнішим, ніж фізичний, і загроза втратити робоче місце (бути просто звільненим), і загроза бути витісненим за межі юридичної захищеності (останні судові процеси є яскравим підтвердженням цього), і загроза втратити власну справу (відомий нинішній стан малого й середнього бізнесу), і, врешті, загроза втратити право на власний голос (маніпуляції з виборчими процесами, прагнення влаштувати обрання президента у Верховній Раді), а то й життя тощо. Усе це може призвести до білоруського чи російського варіантів розвитку подій; усе це водночас може призвести й до спалаху, не завжди керованого, народного гніву, до нової, але вже не мирної революції, до міжетнічної різанини та громадянської війни.

— Чи може криза європейського мультикультуралізму болісно відобразитися на Україні та її найближчих сусідах?

— Європа потрапила в пастку, яку сама собі створила. Тому що європейські інтелектуали надмірно зромантизували нову епоху, яка насправді є прагматичнішою. Емігранти з мусульманського світу, для яких євродемократичні правила життя є несподіваною новизною, не змогли інкорпоруватися у європейську (переважно християнську) систему цінностей. Разом з тим політична демократія дає цілком законний спосіб не лише змінити політичну структуру держави, а й її територіальну цілісність тощо. У цьому розумінні класичним прикладом є Сербія, де зміна демографічної ситуації призвела до внутрішньодержавного конфлікту й втрати історичної території (маємо на увазі проблему Косово). Політичний, етнічний та релігійний сепаратизм, економічні, демографічні та морально-етичні проблеми, тероризм, надмірна міграція та конфлікт цінностей — ось далеко не весь перелік проблем, із якими вже сьогодні зіткнулася Європа і які чимдалі набуватимуть більшого загострення. Подібні виклики цілком можуть постати й перед Україною, тому нашій державі не варто безоглядно мавпувати ані європейські, ані російські моделі суспільного та державного розвитку, уже нині слід розпочати створення застережних бар'єрів до можливого розвитку схожих сценаріїв. Слід також згадати і про те, що наша країна стає транзитом східних, як правило, зубожілих людей на Захід. Ці люди зазвичай займаються незаконною діяльністю і, не зумівши потрапити в Європу, залишаються тут. Як наслідок утворюються етнічні райони, які не здатні інтегруватися ні в мовну реальність, ні в суспільну структуру. І це також є реальною загрозою внутрішній безпеці України. Такою ж загрозою є й релігійна експансія іноземних релігійних структур. Сюди слід додати й діяльність в Україні російського патріарха Кирила.

— До речі, як ви вважаєте, яка головна мета його частих візитів в Україну?

— Голова РПЦ робить в Україні політичний (і не тільки) бізнес, у тому числі й в особі УПЦ (МП), а також нав'язує цінності російської системи та кремлівські імперські ідеологеми Україні. Патріарх Кирил (голова, нагадаю, іноземної церковної структури, яка в сучасній Росії є цілком керованою політичною владою) виступає «ідеологом» у питанні розбудови «Русского мира» і прищеплює цей вірус українцям, яким слід усвідомити: ідея «Русского мира» є неправомірною й безпідставною, і водночас її втілення в Україні — загроза як для нашого народу, так і для цілої держави. При цьому Служба безпеки України чомусь дивиться крізь пальці на його не зовсім адекватні дії й заяви. Я не розумію також, чому з нашого боку немає жодної офіційної реакції на це. Дискусії щодо

статусу української мови мені взагалі нагадують ситуацію, яка існувала в СРСР: де-юре українську мову не забороняють, а де-факто її повністю ізолюють. Виявляється, що дитина, яка не вивчає російської мови, фактично не має майбутнього в Україні. У результаті Україна перетворюється на квазідержаву, у якій, власне, українці можуть стати тимчасовим народом. Проте історія свідчить, що такий народ, як українці, не чекатиме покійно на власне винищення й обстоюватиме своє право на життя, на існування власної мови і право мати свою національну державу.
